

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben. Minden tudománynak megvan a maga sajátos munkamódszere. Tudományágak, illetve a kutatandó terület természete szerint mások a források, a segédeszközök, más a gyűjtött adatok feldolgozásának a módja. Felvethető azonban az a kérdés, hogy lehetséges és célszerű-e az általános gyakorlat szerint való munkamódszer megváltoztatása az eredményesebb munka érdekében. A kérdés megvilágosítására olyan munkaterületről szolgáltathatunk példát, amelyen jellemző módon mutatkoznak lehetőségek, mert két módszert egyesítő feldolgozást kíván meg.

A könyvészetnek és könyvtártörténetnek gazdag irodalmában feltűnően elmara-dottnak tekinthető az a terület, amely pedig a legjelentősebbek közé tartozik, mert a kezdet kérdéséhez vezet. A megszerezett, írásba foglalt emberi tudás bölcsője az ókori Kelet kultúráiban nyugszik. Itt találjuk a könyvnek és könyvtárnak első emlékeit. A kérdés taglalásánál elég arra a területre utalnunk, amelyet az eddigi egyiptológiai és könyvtári irodalom is mostohán kezelt, az óegyiptomi könyvre és könyvtárra vonatkozó eddigi ismereteinkre.

UHLENDAHL 1932-ben megjelent egyik műve¹ Egyiptomra a következő megállapítást rögzíti: „Von Sammlungen zum wissenschaftlichen Zwecken und zum öffentlicher Benützung, also von Bibliotheken, wissen wir aus dem vorhellenistischen Ägypten nichts.” Egy nagy kultúra eredményeinek tagadását jelentené ez a mondat, ha nem tudnók, hogy mi húzódik e kételkedés mögött. Egyiptom szellemi gazdagságának tényét ismerve természetesenki túnt fel az egyiptomi könyvtárak, illetve könyvtárosok ismeretének kérdése. Gondoljunk csak arra, hogy LIPSIUS² már 1602-ben felvetette az egyiptomi könyvtárak kérdését. Az újabb korban egy szinte lázasnak mondható keresés eredményeként E. C. RICHARDSON 21 óegyiptomi könyvtárost sorolt fel,³ hogy annál nagyobb legyen a kiábrándulás, amikor egy egyiptológus azután mindegyikről kimutatta, hogy a nevezettek egyike sem nevezhető valójában könyvtárosnak.⁴

A nézetekben található ilyen ellentét már arra int, hogy a kérdést könyvtártörténeti és egyiptológiai szempontból egyaránt mérlegelnünk kell, és ha egy kutató nem egye-síti magában e kívánalmakat, akkor a szakemberek együttműködésében és nem ellen-tétében keresendő a helyes kutatómódszer. E hiba kiküszöbölésére és egyben annak az úrnek kitöltésére, amely az emberiség első nagy írásgyűjteményéről ismereteinkben táton-

¹ H. UHLENDAHL: *Bibliotheken gestern und heute*. Deutsches Museum, 1932, 9

² LIPSIUS: *De Bibliothecis Syntagma*. (1. kiad. 1602, 2. kiad. 1607.)

³ E. C. RICHARDSON: *Old Egyptian Librarians*. New York, 1911.

⁴ F. VOGELSANG: *Altägyptische Bibliothekare?* Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXX. 1913, 17–22.

gott, egy neves könyvtártörténész, MILKAU vállalkozott.⁵ Posthumus műve sok újat nyújtott a régiekkel szemben. Figyelembe veszi az egyiptológiai irodalmat is, — műve mégsem vezet teljesen megnyugtató eredményekhez. Nagy szkepticizmus húzódik végig a munkán, amely mintegy igazolni látszik azt a tételt, hogy ahol a régészeti leletek csődöt mondanak, ott további kutatásra nincs remény. Néhol részletesebb, de alapjában csak MILKAU nyomán halad KAMPMANN is.⁶ Újabban, a *Handbuch der Orientalistik* első kötetében, témája szerint S. SCHOTT elsősorban egyiptológiai szempontból foglalkozik az egyiptomi könyvvel.⁷

Minden szakember érezte, hogy az óegyiptomi könyv- és könyvtárügy sokkal többet rejt magában, mint amennyit eddig feltártak. Az eredménytelenség egyik oka a már említett kettős szempont mellőzése volt. Volt azonban egy talán még jelentősebb hiba is, amelyet általában mindkét szak művelői gyakran elkövettek. Nevezzük ezt egyszerűen nyugati beállítottságnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy ókori keleti művelődéstörténeti problémáról van szó, amelyet alapvető tévedés lenne csak a mi szemszögünkön vizsgálni. Anélkül, hogy részletesebb összehasonlítást tennénk, megállapíthatjuk, hogy más az ókori keleti és más a mai ember világszemlélete. Az első, a mindig aktív nyugatival szemben passzívnak látszik; a keleti ember egységekben látja a jelenségeket, a nyugati részletező és egyéni. Ezek az egyéni és mégis mélyreható különbségek egyedül is elégségesek arra, hogy a mi beállítottságunkkal értelmetlenül álljunk olyan kérdésekkel szemben, amelyek az ókori egyiptomi előtt egész természetesen látszottak. A minket érdeklő kérdésben a „mai” álláspontot a következőkben összegezzük: mégha a lezárt, egészét alkotó papirusztekercs-műve vonatkozatható is a „könyv”-fogalom, nem ismerjük az igazi, címmel, lehetőleg fejezetekkel is ellátott, a szerzőt feltüntető könyvet, nem ismerjük az óegyiptomi könyvtárost, sőt magát a könyvtárat sem! Ilyen értelemben óegyiptomi könyvtárkérdésről nem is beszélhetnénk, azonban a látszat-ények mögött egészen más a realitás, a valóság.

A legérdekesebb a szerző kérdése, mert ez valóban hiányzik az egyiptomi műveknél. De egy-két kivételt leszámítva nem ismerjük az egyiptomi szobrász- és festőművészeket sem, pedig csodáljuk műveiket. Nehéz megértenünk, de tényként kell elfogadnunk, hogy e miénktől eltérő felfogás szerint a művek által kifejezett célt tekintve teljesen közömbös az azt létrehozó egyén személyisége. Valóban hiányzik a műveknek a mi értelmünkben vett címe is, azonban annál gyakrabban található a bevezetésben az egész munka rövid összefoglalása vagy a lényegét kifejező rövid formulák alkalmazása. Hogy a külső, formai beosztástól mennyire idegenkedett az egységet kereső, egyiptomi szerző vagy írók, annak bizonyítékául szolgál, hogy még a költeményeket sem szakították szakaszokba vagy sorokba az egyiptomi költő, bár kétségtelenül kimutatható a költői műveknek,⁸ ugyanúgy mint a filozófiai munkáknak⁹ tervszerű felépítése.

A könyvtáros személyénél is érvényesül az a már említett egyiptomi elv, amely szerint az egyén a háttérben marad. Az írásmű természete és nem az azt rendező könyv-

⁵ F. MILKAU: *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient*. Leipzig, 1935.

⁶ A. A. KAMPMANN: *Archiven en bibliotheken in het oude Nabije Oosten*. Handelingen van het Zesde Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen. Gent, 1940. (Megj. Antwerpen, 1941.) 159—174. l.

⁷ *Handbuch der Orientalistik*. I. *Handbuch der Ägyptologie*. Literatur. Buch- und Bibliothekswesen. Leiden, 1952. 220—230. l.

⁸ A. ERMAN: *Die Literatur der Ägypter*. Leipzig, 1923, 9. H. GRAPOW: *Sprachliche und schriftliche Formung ägyptischer Texte*. Leipziger Ägyptologische Studien. Heft 7. 1936.

⁹ W. CZERMAK: *Vom grossen Gedanken Ägyptens*. Archiv für Ägyptische Archäologie. 1938. 205. Ua.: *Zur Gliederung des I. Kapitels des „Totenbuches“*. Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. LXXXVI. 1940. 9.

táros személye a fontos, bár téves az a felfogás, hogy nem ismerünk óegyiptomi könyvtárost.¹⁰ Ami pedig a könyvtár épületét illeti, nem csodálkozhatunk azon, hogy ugyanott talált otthonra, ahol a klasszikus világ könyvtára is, — a templomban. Nehogy a korai középkor párkötetes templomi és kolostori könyvtáraitra gondoljunk. Monumentális épületesoportok ezek a templomépítmények, hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel, raktárakkal, könyv- és levéltárakkal.

E szempontokkal szabadabb lesz a kutatatandó terület, azonban a helytelen nézetek kiküszöbölésével még nem végeztünk eredményeket is felmutató munkát. Mire támaszkodtak az eddigi kutatások? Az ókori keleti könyvtártörténet eddigi eredményei jóformán teljesen régészeti leletekhez kapcsolódtak. Az asszír—babilon kultúrában aránylag gazdagabb, a többiben (egyiptomi, hetita, perzsa stb.) az írott anyag gazdagságához képest szegényesebb — könyvtártörténetileg jelentős — leletek kerültek napfényre. Még a tízezernyi ékírásos agyagtábla épségben maradása sem elégséges azonban olyan kérdések tisztázására, mint a könyvtárak berendezése, a könyv- és egyéb írott anyag elhelyezése, magánkönyvtárak kérdése, a könyvtáros működési köre, még sok más könyvészeti és könyvtártörténeti kérdéssel együtt. Kétségtelenül hibásak az első, e szempontból legjelentősebb ásatások. A feltárások gyakran tervszerűtlenek voltak; sokszor egyenesen csak a leletek értékszerű kizsákmányolása vezette az alkalmi feltárókat. Könyvtárosi szempontokat éppenséggel nem vettek tekintetbe. Ha az így nyert eredmény nem kielégítő, annál inkább elengedhetetlen új módszer keresése.

Kultúrtörténeti kérdéstről van szó. Történeti adatok nem csupán a helyszínen, az épületek között található. Bármennyire is természetes ez a megállapítás, sok kérdésben kiaknázatlanok maradtak az adatkereső lehetőségek. A teljességre törekvő újabb kutatás viszont meglepő eredményekkel szolgálhat. Az alapvetéshez elegendő segítséget nyújt maga a nyelv. Szilárd útmutatónak vehető ez a könyvek, írásfajták különböző elnevezéseinek felkutatásában, a nevek etimológiájának vizsgálata útján pedig az írásfajták megkülönböztetésében. Leletek hiányában nyelvi és képanyag ad felvilágosítást a könyvek védelméről és elhelyezéséről (pl. az iratokat tároló eszközök alkalmazása) vagy az írásmű anyagáról. Nyelvészeti segítséggel előbbre jutunk a könyvtárosi teendőket végző tisztviselői címek vizsgálatában. Jelentős adatkiegészítésekhez vezet a történeti források tüzetesebb kutatása és felhasználása is. (Az egyiptomi szövegekben olvasható „régii iratok megtalálása” viszont kritikával értékelendő.)

Az egyiptomi könyv- és könyvtár-kérdés természete szerint régészeti probléma is, feltéve és remélve, hogy az ásatások az eddigieknél többszempontúak lesznek. Amikor azonban az adatok elégtelensége miatt az eddigi kutatási módszerektől eltérő új utat is választunk, és a két módszer közül a második a filológiai módszer, illetve vizsgálat, akkor sok kérdés eredményes vizsgálatához tulajdonképpen az első és legfontosabb lépést tettük meg.

WESSETZKY VILMOS

Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok. A hely és nyomda megnevezése nélkül megjelent könyvek nyomdászának megállapítása gyakran nem könnyű feladat; éppen ezért szükséges megemlékeznünk azokról a lehetőségekről, amelyek megkönnyítik az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározását.

¹⁰ Itt és a következőkben közelebbi adatok nélkül kéziratossá utalok (*Az óegyiptomi könyv és könyvtár*), amelyben az egyiptomi könyvtártörténet alapvetésére törekedtem.

A nyomdász felkutatásának legbiztosabb módszere a tipográfiai összehasonlítás. Igen eredményesen hasznosítható a könyvek meghatározásánál a szöveg helyesírásának tanulmányozása is.¹ A tipográfiai és a helyesírási egybevetés azonban sokszor bonyolult, hosszadalmas feladat. Figyelmet érdemelnek tehát azok a segédeszközök is, amelyek megkönnyítik, szűkebb területre korlátozzák az ilyen irányú vizsgálódásokat. Gyors útbaigazítást ad az impresszum nélküli könyvek meghatározásában a korabeli könyvdíszek ismerete, s nem egyszer a papiros vízjegyének tanulmányozása is.

A XVI. század második felében a könyvdíszek egy része hazánkban is kliséből készült. A könyvdísz-klisék mellett azonban minden igényesebb nyomdának ebben az időszakban is megvoltak a maga jellegzetes fametszetei. Ezek a díszek — iniciálék, zárómetszetek — nagymértékben elősegítik a nyomdász neve nélkül megjelent könyvek meghatározását. Csupán egy-két fametszetre támaszkodva természetesen nem dönthető el minden esetben, hogy hol jelent meg a kérdéses nyomtatvány; egyetlen könyvdísz is helyes irányba terelheti azonban a tipográfiai vizsgálatot, s így megkönnyíti a nyomdász felkutatását.

A metszetek segítségével történő könyvmeghatározás lehetőségeit az alábbi meghatározatlan vagy tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványokkal kívánjuk szemléltetni:

1. DECSI Gáspár *História az Dávid királynak Uriásnak feleségével való vétkééről* című művének hely nélkül megjelent, XVI. századi kiadása (RMK. I. 357.) az iniciálé tanúsága szerint kétségkívül kolozsvári nyomtatvány. Ez a 19×19 mm nagyságú D iniciálé a HELTAI-nyomda legegyszerűbb iniciálékészletének ismert darabja. Az iniciálé útbaigazítását alátámasztja a nyomtatvány papirosának Kolozsvár címerét ábrázoló vízjegye.

2. CSANÁDI Demeter *Vita Joannis Secundi electi Hungariae regis* című munkájának SZABÓ Károly két 1571. évi kiadását említi, s TOLDYra hivatkozva az egyik kiadást debreceninek (RMK. I. 88.), a másikat kolozsvárinak veszi fel (RMK. I. 89.). Mindkét kiadásban a mű 4 levélen, címlap és kolofon — tehát nyomtatási hely, év és nyomdász megnevezése — nélkül jelent meg. Az RMK. I. 88. szám alatt leírt kis füzet valóban debreceni nyomtatvány, de nem 1571-ben, hanem HOFFHALTER Rudolf debreceni tevékenysége idején készült.² Az is nyilvánvaló, hogy a SZABÓ Károly szerint Kolozsvárt nyomtatott első kiadás (RMK. I. 89.) tipográfiailag eltér az előbbi kiadástól. A két füzetet azonban ugyanaz a C iniciálé díszíti. A 19×19 mm nagyságú, kettős keretbe foglalt iniciáléban stilizált virágos ág húzódik a fekete betűtest mögött. Ilyen típusú iniciáléja nem volt a kolozsvári HELTAI-nyomdának. A debreceni nyomda azonban hosszú időn át alkalmazta ennek az iniciálé-készletnek többi darabját is.³

Hasonló eredményre vezet a füzet papirosának vizsgálata. A papír vízjegye fekvő nyolcasokkal díszített kettős keretben bárdot ábrázol. Ilyen vízjegyű papirost később is használt a debreceni nyomda (RMK. I. 221.). Fentieket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy CSANÁDI Demeter II. János királyról szóló kis munkájának mindkét kiadását a debreceni nyomda hozta forgalomba.

3. CHIAKOR György *Epistola... de morbo et obitu Stephani regis Poloniae* című levele címlapján CLAVDIOPOLI megjelöléssel, év és nyomdász megnevezése nélkül

¹ TRÓCSÁNYI Zoltán: *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.* Bp., 1938. 13–14. l.

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp., 1931. 146. l.

³ RMK. I. 117., RMK. I. 127., RMK. I. 163., RMK. I. 193., RMK. I. 206., RMK. I. 218., RMK. I. 221., RMK. I. 225., RMK. I. 280., RMK. I. 290., RMK. I. 313. stb.

jelent meg. CHIAKOR György BÁTHORI István lengyel király magyar titkára volt, s ezt a fejedelem haláláról tudósító levelét KOVACSÓCZY Ferenc erdélyi kancellárhoz írta. A levél kelte: Grodnae 19. Kalendas Januarii 1586. A levélnek ugyanesak KOVACSÓCZYHOZ intézett, s CHIAKOR *Epistolájával* együtt megjelent bírálata „Claudiopoli Transylvaniae Idib. Februarij 1587”-ről keltezett.

GULYÁS Pál CHIAKOR *Epistoláját* — a fametszetek eltérő jellege miatt — nem tudta megnyugvással a HELTAI-nyomatványokhoz sorolni, s ezért a kis füzetet a feltételezett XVI. századi jezsuita-nyomda kiadványának vélte.⁴ Mikor azonban meggyőződött arról, hogy a XVI. században Kolozsvárt jezsuita sajtó nem működött, CHIAKOR *Epistolájának* kiadására visszatérve a következőket írta: „ifj. Heltai Gáspár pedig 1587-ben, de természetesen neve elhallgatásával kinyomtatta Chiakor Epistoláját...”⁵

SZABÓ Károly és GULYÁS Pál is 12 levél terjedelműnek ismertette az *Epistolát*. E műnek azonban egy variáns-kiadása is megmaradt az Országos Széchényi Könyvtárban.⁶ Ebben az A₂₋₃ levélen a mű kiadójának, BRONIOVIUS Mártonnak CARNICOVIUS Szaniszló gneseni érsekhez intézett ajánlása olvasható. Ez a két levél a másik kiadásból (RMK. II. 196.) hiányzik; itt a címlap után az A₄ signaturájú levél következik, ami Szabó Károly figyelmét elkorlülte. A teljesebb kiadás tehát 14 levélből áll; a variáns-kiadás példányaiba nem ragasztották be a kiadó külön fél ívre nyomtatott ajánló levelét.

A címlap szövege és tipográfiai elrendezése mindkét példányban azonos; a címlapmetszet azonban különböző. Az RMK. II. 196. szám alatt leírt kiadást egy 32 × 45 mm méretű, háromszög alakú metszet díszíti. A teljesebb kiadás címlapmetszete nagyobb méretű (47 × 47 mm), négyszög alakú fametszet. Ennek a kiadásnak a Széchényi Könyvtárban őrzött példánya három — BÁTHORI fejedelem gyógykezeltetésére és halálára vonatkozó — művel van egybekötve.⁷ Mindhárom nyomtatvány címlapján a következő kolofon olvasható: „CRACOVIAE. 1588. Typis Alexii Rodecii.” Ezekben a krakkói nyomtatványokban ismertük fel azokat a metszeteket, amelyek a CHIAKOR *Epistola* variáns-kiadásaiban a címlapot díszítik.⁸ A CHIAKOR-levél után lenyomatott *Examen* szövegkezdő L iniciáléja ugyanesak megvolt RODECKI fametszet-készletében.⁹ Néhány RODECKI-kiadvány alapján tehát az *Epistola* két variáns-kiadásának három fametszetét sikerült azonosítanunk. RODECKI többi nyomtatványában bizonyára fellelhetők a CHIAKOR-kiadvány egyéb könyvdíszzei is.

Az *Epistola* két variáns-kiadása tehát a címlapon levő „CLAUDIOPOLI” megjelölés ellenére sem Kolozsvárt, hanem RODECKI krakkói nyomdásznál jelent meg. Erre a megállapításra jutott már APPONYI Sándor is, aki az *Epistolát* az említett krakkói nyomtatványok vizsgálatára után tanulmányozta.¹⁰ A mű variáns-kiadását azonban nem ismerte.

⁴ I. m. 103. l.

⁵ I. m. 209. l.

⁶ Jelzete: App. H. 517.

⁷ [SQUARCIALUPUS, Marcel]: *Simonis Simonii Lucensis... Summa religio... Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii.* — BUCCELLA, Nicolaus: *Refutatio scripti Simonis Simonii Lucensis, cui titulum fecit, D. Stephani primi Polonorum regis etc. sanitas, vita medica, aegritudo, mors.* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii. — BUCCELLA, N.: *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad Epistolam Georgii Chiakor... de morte Stephani I. Poloniae regis...* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii.

⁸ A teljesebb kiadás metszete az első nyomtatvány 23. levelét, az RMK. II. 196. sz. alatt leírt kiadás címlapmetszete pedig a kolligátum második darabjának b 1b lapját díszíti.

⁹ L. BUCCELLA *Refutatiojának* b 4b lapján.

¹⁰ APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* München, 1928. 364. l. 517. sz.

4. DÁVID Ferenc *Defensio... in negotio, de non invocando Iesu Christo in precibus* című munkájának hely, év és nyomdász nélküli második kiadását SZABÓ Károly kolozsvári nyomtatványként ismertette (RMK. II. 168.). A mű első kiadása 1581-ben Baselben jelent meg (RMK. III. 702.). A második kiadásból csak egy csonka példányt volt alkalomunk megvizsgálni.¹¹ A C levéllel kezdődő példány könyvdíszzei közül egy sem azonosítható a kolozsvári nyomda könyvdíszzeivel.

A címlapmetszetet Sebastian STERNACKI krakkói és rakovi nyomdász használta.¹² Négy iniciálé méretre és stílusra is megegyezik, tehát azonos iniciálékészletből való. A 16 × 16 mm nagyságú keretezetlen iniciálékban levelek, fürtös virágok veszik körül a fehér betűtéstet. Az o 6b lap N iniciáléját Sebastian STERNACKI, a készlet több betűjét pedig Alexius RODECKI krakkói nyomdász kiadványaiban ismertük fel.¹³ A 24 × 23 mm nagyságú, sávozott stilizált levelekkel díszített N iniciálé is bizonyára megvolt RODECKI fametszet-készletében, aki egyik nyomtatványában ugyanilyen méretű és típusú L iniciálét alkalmazott.

A fametszeteknek a kiadvány eredetére vonatkozó útbaigazítását megerősíti a papiros vízjegye. Ez a három koronát ábrázoló vízjegy BRIQUET szerint a krakkói káptalan papírmalmának jele.¹⁴ Ugyanilyen vízjegyű papiroson jelent meg 1588-ban a krakkói RODECKI-nyomdában Nicolaus BUCCELLA *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad epistolam Georgii Chiakor* című munkája. A HELTAI-nyomda kiadványai viszont a század utolsó évtizedeiben már többnyire kolozsvári papiroson készültek.

Ellene mond a kiadvány feltételezett kolozsvári eredetének a mű h 5a lapján olvasható következő megállapítás is: „Sequitur iudicium ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis, in questione de vera hominis Iesu Christi, filii Dei viventis invocatione, prius impressum solum Claudiopoli in officina relictæ Casparis Helti, Anno 1579...”. Bizonyára nem így hangzott volna ez az utalás, ha a mű második kiadása is Kolozsvárt jelenik meg. Nagyon indokolt azonban ez a HELTAI-nyomdára vonatkozó pontos meghatározás akkor, ha az 1582 táján forgalomba hozott második kiadás — mint az a fametszetek és a nyomtatvány papirosa alapján joggal feltehető — Alexius RODECKI krakkói nyomdájában készül.

E néhány példa is eléggé meggyőzően tanúsítja, milyen eredményesen hasznosítható a könyvdíszek ismerete és a papiros vizsgálata az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározásában.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei. Az 1558-ban született grádeci HORVÁTH STANSIT Gergely azoknak a főuraknak a kis csoportjához tartozott, akik a tollforgatásban és a tudományban tűntek ki. Tizenhatéves korától kezdve hét esztendeig állandóan a külföldet járta, felkereste Németország, Hollandia, Svájc és Olaszország városait, hosszabb ideig látogatta a wittenbergai, strassburgi, baseli és

¹¹ A csonka példányt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.

¹² SOCINUS, Faustus: *Ad Andream Dudithium Epistolæ*. Racoviae, 1635. Ex officina Sternaciana.

¹³ SOCINUS, Faustus: *Ad Iacobi Palaeologi librum, cui titulus est, Defensio verae sententiae de magistratu politico etc.* Pro Racoviensibus responsio. Racoviae, 1627. Typis Sebastiani Sternacii. — A kérdéses RODECKI nyomtatványokat a 6. sz. jegyzetben felsoroltuk. (Első két mű.)

¹⁴ BRIQUET, C. M.: *Les filigranes*. Genève, 1907. 1189. sz.

genfi egyetemet. Hazatérése után a felső-őri vagy más néven strázsai, neerei kastélyában felsőfokú gimnáziumot állított fel, nagy ösztöndíjakkal segítette a szegény tanulókat, maga is beállt a tanárok közé, és dialektikát, etikát, retorikát adott elő.

Fő törekvése az evangélikus egyház megerősítése volt. A magyarországi katolikusok száma ebben az időben igen kevésre csökkent, és pillanatnyilag nem látszottak veszélyesnek a protestantizmusra. Így HORVÁTH elsősorban a saját egyházában fellépő különböző irányzatok, különösen ZWINGLI tanításai ellen harcolt. Ezért állította fel iskoláját, ezért vett részt különböző hitvitákon, ezért folytatott hosszú, latin nyelvű polemikát AMBROSIUS vagy más néven LAM Sebestyén késmárki prédikátorral. Ez a vita több kötetben nyomtatásban is megjelent, magyar nyelvű könyvét azonban eddig nem ismertük.

Nemrégén került az Egyetemi Könyvtár birtokába egy három műből álló kolligátum. Ebből kettő HORVÁTH munkája. Egyik sem önálló, de szervelesen egészítik ki ismert hitvitáit. Az elsőnek címe *Az Christus testének, vérének az évgyakorában ielen voltáról*. Martin CHEMNITZnek, a híres lutheránus hitvitázónak *Repetitio sanae doctrinae de vera praesentia...* című munkája egy részének fordítása. Tárgya pontosan ugyanaz, mint HORVÁTH Gergelynek AMBROSIUSSzal folytatott polemikájáé: JÉZUS valóban jelen van-e az úrvacsorában?

„Ha az Isten halálatát halasztja,” — írta a fordító a kolofonban — „s látom, hogy a mi Magyar nemzetünk ilyen munkáczkámát meg nem utállja, lassan az többit-is, az én elmémnek kiseded voltá szerint utánna fordítom.”

Ezt az ígérését annyiban váltotta be, hogy a következő évben CHEMNITZnek *Examen concilii Tridentii* című munkájából is lefordított egy rövid részt, — a 4. pars, 3. locus, 3. sectio 9., 10., és 11. pontját — *Az képekről való tudomány* címmel. A kis mű elítéli azokat a túlzó reformátorokat, akik a képeket, szobrokat teljesen ki akarják tiltani a templomokból. Nyilván ennek a nyomtatványnak is része volt abban, hogy ellenfelei később bálványimádónak bélyegezték.

A fordítások szövege teljesen hű az eredetihez, mondatról mondatra követi azt. Hangzásbelileg sem rossz, bár magyarossága sok helyen kívánni valót hagy hátra. Ezt HORVÁTH maga is érezte, mert *Az képekről való tudomány* előszavában bevallotta, hogy „az fordítás pedig oly, kinél magam-is magyarabbat kívánnék, de a mint Isten engedte úgy fordítatot”. Nem a maga elméjét kívánta mutogatni hanem — saját szavai szerint — „fő oka... ez fordításnak nemely kereztieneknek kívánsága, es más meg háborodot feiöknek tébolygása, kik az Képeknék minden méltó ok nélkül való bészegezésére, rontására, ki-hányására, először, es ozton lassan Christus vég Vaczoráia, személye, es egyéb kereztieni vallások felöl való igaz tudománnak megbontására, vagy magok, vagy mások által indétatnak”.¹ Fordítói lelkiismeretességére vall, hogy a címlapokra gondosan kinyomatja az eredeti mű címét is.

Mindkét könyvecske Bártfán jelent meg. A nyomdász neve hiányzik róluk, de egy pillanatig sem kétséges, hogy az GUTGESEL Dávid. KLÖSS Jakab csak később állította fel műhelyét, de egyébként GUTGESEL adta ki HORVÁTH latin nyelvű könyveit is. A fordítások tárgya beillik az ő ortodox evangélikus irányzatú kiadványai közé, mert — a bártfai tanács jelentése szerint — „sem sacramentarius, sem ariánus, sem anabaptista könyvet nem nyomatott, sem más heretikus iratot, mely a katolikus vallás vagy a felső-magyarországi öt városnak I. Ferdinánd által approbált hitvallásának tanaival ellenkezik”.²

¹ *Az képekről való tudomány*. A₂ versója.

² GULYÁS: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV–XVI. században*. Bp., 1931. 199. l.

De nincs szükség ilyen közvetett bizonyítékokra, hiszen a két HORVÁTH fordításban található összes betűtípus és tipográfiai dísz megtalálható GUTGESEL egyéb kiadványaiban, így mind az öt betűfajta, valamint a virágdíszes S és V kezdőbetű az 1596-os megjelenésű STÖCKEL *Postillában*, *Az képekről való tudomány* címlapján szereplő ornamentális dísz keretezi be STÖCKEL 1578-as *Formulaeját*, és végül egy szárral ollátott levélkét ábrázoló dísz fellelhetünk az *Examen thesiumban*.

A két kis könyvvel a ránk maradt GUTGESEL kiadványok száma negyvennyolcra, s ezen belül a magyar nyelvűeké tizenegyre emelkedett.

Könyvészeti leírásuk:

AZ CHRISTUS / TESTENEK, VERENEK AZ VEG / Vaczorában ielen vóltáról; ugyan azonnak hozzá- / iáero emberektől tefti fzáyal valo vételeről: Az há- / rom Euangé- / líftákból és S. Pálból D. Chemnitz / Mártontól egybe fzedet írásnak Magyar / nyelvre fordétáfa. / STANSIT HORVAT GERGELY által. / Ecclesiaft: 4. / Lelkődért az igazat meg mondani // ne fzégyenled. / BARTPHAE. [A margón:] In libro Repeti: / fanae doctrinae / de vera praefen- / tia. Negyedré, [A - E]⁴ = 20 számozatlan levél. Egyhasá- / bos, custos van minden lap alján. A címlap versóján 5 soros rövid latin ajánlás és ugyan- / ennek kibővítése 18 sorban magyarul. A szöveg az A₃ rectójától az E₄ rectójáig terjed. Az E₄ versója üres. Kolofon: Abfolui in Strasa, aliter Neerer, 14, Iunii, Anno 1587. // hora post m: 4. Soli Deo Patri gloria, & Iefu Chrifto / filio, ac Spiritui fancto ab vtroque procedenti. Amen.

AZ KEPEKRŐL / VALO TVDOMANY, MELY DO- / etor Chemnitz Márton íráfából, kit deákúl ki bo- / czátot, minden embernek iauára, Magyar / nyelvre fordéta- / tot: / STANSIT HORVAT GERGELY / által. / Gala: 2. / Az hamis atiafiak kőzúnkbe mázkáltanak vala, hogy meg / kémlenek az mi fzabadfágunkat, mely miynekünk vagyon az / Chriftus Iesusban, hogy minket rabságos szolgálatra kézse- / ritenének, kiknek egy fzómpillantásig sem adtunk helyt, / hogy engedtünk volna nékik: Hogy az euangéliom- / nak / igazfága helyén maradná tú- / nállatok. / BARTPHAN / Nyomtattatott 1588. Eztendőben. [A margón:] In Examine / Concilij / Tridentini. Negyedré, összesen négy számozatlan levél A⁴ ívjelzéssel. A címlap versóján ajánlás, maga a szöveg az A² rectójától az A⁴ versójáig terjed. Kolofon: 26. Februarij felefen Iften fegitfégéből ennek fordétáfát el- / végeztem... / AMEN.

A szedéstükör mindkét könyvnél 163 × 105 mm, egy lapon 29 sor van, 20 sor magassága 129 mm.

A kolligátum harmadik darabja FRANKOVICH Gergely 1588-ban megjelent *Hasznos és fölötte szükséges könyv* című munkája (SZABÓ I. 223). Ebből eddig csak egy példány volt ismeretes, az Akadémia könyvtárában. FRANKOVICH könyvében találjuk időrendben a második csoport legrégebb magyar rézmetszetet.³ Az ismeretlen művész tíz metszetet készített, de ebből az Akadémia példányában csak hat maradt ránk. Az Egyetemi Könyvtár példányában ugyancsak hat metszet van, de ezek közül kettő más.

Az A betűvel jelölt metszet FRANKOVICHOT ábrázolja, amint álmából egy angyal felriasztja, s így menti meg attól, hogy egy kígyó a szájába másszék. Elöl a Zala folyik, a háttérben fák, virágok, két legelésző ló. Az égben egy nyitott könyv, evvel a felirattal: IESVS / NAZAR / ENVS / REX IU / DEORUM. A C metszeten virágos réten közepén nagy fa, mellette egy szarvas és egy csőrével kígyót tartó golya látható. A háttérben dombok és egy ház tetején álló, ugyancsak kígyót tartó golya.

A kolligátum latin szöveggel teleírt pergamenlapba van kötve, a kötés a XVII. század utolsó éveiben készülhetett. Raktári jelzete RMK I 32/a, b, d.

VÉRTESY MIKLÓS

³ L.: PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp., 1951. 17. és 255. l.